

סרטוני טיקטוק פוגעניים כלפי סטודנטיות בדואיות כמנגנון בקלאש של ענישה חברתית

שירלי דרוקר שטרית, אלה בן-עטר וסמדר בן-אשר*

תקציר

מחקר איכותני זה בוחן את מנגנון הבקלאש שבמסגרתו צעירים בדואים המתנגדים לשיפור מעמד האישה מנסים לחסום את דרכן של סטודנטיות בדואיות לרכישת השכלה גבוהה באמצעות סרטוני טיקטוק פוגעניים. המחקר כולל סקר עמדות, שעליו השיבו 77 סטודנטיות בדואיות, 23 ראיונות חצי מובנים עימן (כולל וינייט) ושמונה ראיונות עם בעלי תפקידים בדואים. הממצאים מעידים על היקף רחב של אלימות מגדרית מקוונת המופעלת כלפי סטודנטיות בדואיות ועל הקושי של החברה ורשויות החוק למגרה. בסרטונים נמצאו שלוש צורות של התעמרות: (1) טענה להתנהגות לא מוסרית; (2) תגובה על לבוש לא צנוע; (3) זיוף באמצעות תוכנת פוטושופ. מניתוח התגובות לווינייט עלה כי הסטודנטיות בחרו באחת משתי עמדות: (1) עמדה פסיבית המקבלת את המצב מתוך אמונה שבלתי אפשרי לשנותו; (2) עמדה אקטיבית הכוללת פנייה לעזרת גברים בעלי סמכות במשפחה וגורמי חוץ. אחת המסקנות היא כי אף שמנגנון הבקלאש פוגע קשות בתחושת הביטחון של הסטודנטיות, בפועל הוא אינו מונע את התפתחות מגמת היציאה ללימודים גבוהים, התופסת תאוצה בקרבן.

רקע

בשנת 2021 החלה להתפשט ברשת החברתית טיקטוק תופעה מסוכנת שהילכה אימים על צעירות בדואיות מהגב: צעירים בדואים צילמו צעירות בדואיות ללא רשותן או ידיעתן, והעלו את הסרטונים לטיקטוק בליווי כתוביות מכפישות ובוטות ומוזיקה

* שירלי דרוקר שטרית, המחלקה לתקשורת, אוניברסיטת בר אילן

(shirleydruker@gmail.com)

ד"ר אלה בן-עטר, המחלקה לתקשורת, המכללה האקדמית ספיר

(benatarella@gmail.com)

פרופ' סמדר בן-אשר, המכללה האקדמית אחווה (bsmadar@gmail.com)

פוגענית. במחקר הנוכחי אנו מתמקדות בסרטונים פוגעניים שהועלו לטיקטוק, שבהם צולמו סטודנטיות בדואיות ללא ידיעתן במטרה לבלום את התקדמותן ואת רכישת ההשכלה הגבוהה בקרבן. המחקר בוחן תופעה זו דרך המושג "מנגנון תנועת נגד" (בקלאש [Backlash]), המתאר תופעה של צעירים בדואים המתנגדים לשיפור מעמד האישה ומפעילים אלימות מגדרית מקוונת (סרטוני טיקטוק פוגעניים) כלפי סטודנטיות בדואיות כאמצעי לענישה חברתית. השימוש בבקלאש נועד להגביל את שהותן של הסטודנטיות הבדואיות במרחב הציבורי באמצעות מצגי שווא שבהם התנהגותן של הצעירות פוגעת לכאורה בכללים המסורתיים – לדידם של מצלמי הסרטונים. החברה הבדואית בנגב מתוארת בספרות המחקר כ"חברה במעבר", העוברת שינויים רדיקליים בתחומים שונים. תגובת הנגד מבקשת למנוע שינויים במעמד האישה ומבטאת רצון לשמר את האי־שוויון המבני בין גברים לנשים בחברה המסורתית כפי שהוא.

במאמר נסקור את המושג בקלאש, נסביר מהי אלימות מקוונת (ובתוך כך אלימות מגדרית מקוונת), ונדון ברשת החברתית טיקטוק. לאחר מכן נתאר את התמורות שחלו בחברה הבדואית בנגב ואת השימוש שעושה קבוצת שוליים של צעירים בדואים בטכנולוגיה מודרנית מתקדמת במטרה לדכא ו"להחזיר את הגלגל לאחור". לאחר הפרק המתודולוגי, נראה בפרק הממצאים כיצד הפצת סרטונים אלימים ופוגעניים בטיקטוק ממחישה את מנגנון תנועת הנגד שמפעילים מקצת הצעירים הבדואים, אשר מתנגדים לשיפור מעמד האישה, במטרה לחסום את התפתחותן של סטודנטיות בדואיות. בפרק הממצאים נציג שלוש תמות מרכזיות שעלו מניתוח הראיונות ושתי עמדות מרכזיות שהציגו הסטודנטיות. הממצאים שנאספו במחקר מאפשרים לשמוע את קולן הנוקב והכואב של צעירות בדואיות החשופות לאימים ולטרור מגדרי מקוון על בסיס יומיומי, ולמרות זאת אינן מוותרות על השאיפה להשתלב באקדמיה ולרכוש השכלה גבוהה.

בקלאש

בקלאש (Backlash mechanism) הוא מונח מתחום הנדסת המכונות, המתאר תנועה רפה במנגנון בשל פערים בין החלקים, ועבר בהשאלה אל מדעי החברה כדי לתאר תגובת נגד לשינויים או התפתחויות חברתיות (Walter, 2021). המונח הופיע לראשונה בהקשר לתהליכים חברתיים לפני חצי מאה (Lipset & Raab, 1970), והוצג כתגובת נגד של עונשים חברתיים וכלכליים כלפי מי שפועל באופן שאינו תואם נורמות מסורתיות (דורפמן, 2020), המופיעה כאשר עולה בקרב חלק מחברי הקבוצה חשש לאובדן כוח כתוצאה משינוי הסטטוס־קוו (Mansbridge & Shames, 2008). הפחד מתגובת הנגד

לא נועד רק להגביל את שאיפותיהם של פרטים אלא גם לערער את ביטחונם ויכולתם לפעול בדרכים חדשות (Moss-Racusin, 2011; Moss-Racusin & Rudman, 2010).

הבקלאש אינו "מחלוקת פוליטית", משום שהוא לא מעמת בין השקפות עולם שונות. זהו מנגנון שנובע ממקורות רגשיים ונוסטלגיים, כתגובה לשבירת טאבו ועיצוב מחדש של נורמות חברתיות (Alter & Zürn, 2020). הבקלאש הוא תגובות שמרניות לשינוי חברתי או לליברליזציה (Flood et al., 2021), ונחקר בעיקר דרך סיפורי מקרה מארצות הברית בנושא פמיניזם ומגדר (Mansbridge & Shames, 2008). קרוק (Krook, 2015) טוען כי העלייה בייצוג נשים בארגונים קובעי מדיניות עוררה התנגדות בקרב קבוצות חברתיות מסוימות ורצון להחזיר את הגלגל לאחור ואת הנשים למקומן הקודם. פאלודי (Faludi, 1991) הגדירה את הבקלאש "תגובת נגד תרבותית" (Cultural counterreaction), שנועדה לשמר את הסטטוס־קוו. חוקרים רבים טוענים כי תגובות הנגד הן בלתי נמנעות, ובכל מקום שבו מתרחשים שינויים חברתיים תהיה גם התנגדות (ראו למשל Flood et al., 2021). במחקר הנוכחי נדגים כיצד תופעת הבקלאש מתבטאת באלימות מגדרית מקוונת כלפי סטודנטיות בדואיות, באמצעות העלאת סרטונים פוגעניים כלפיהן ברשת החברתית טיקטוק. הסרטונים ומסריהם ממחישים את רצונם של מקצת הצעירים הבדואים להחזיר צעירות בדואיות למרחב הביתי ולעצור את תהליך התפתחותן.

אלימות מקוונת

בעשור האחרון האלימות המקוונת (Cyber-bulling) נעשתה שכיחה מאוד. מדובר בתופעה עולמית ומורכבת, הכוללת כמה מאפיינים ייחודיים המבדילים אותה מהאלימות במרחב הגשמי. ראשית, באלימות מקוונת התוקף שומר בדרך כלל על אנונימיות ואינו מזדהה (O'Keeffe & Clarke-Pearson, 2011). שנית, הודות למאפייני המדיה החדשים, אלימות מקוונת יכולה להגיע במהירות למספר רב של קהלים וכך היקף הפגיעה מתרחב (Shariff & Hoff, 2007). שלישית, בשל הנגישות הגבוהה של רשת האינטרנט, משתמשים יכולים לבצע פעילות אלימה באופן מקוון בכל עת (Dehue et al., 2008). רביעית, דרכי ההטרדה ברשת מגוונות, וכוללות בין היתר: הפצת תכנים משמיצים ופוגעניים, התחזות, חרם, סחיטה ועוד (Mason, 2008). לבסוף, אלימות מקוונת היא לרוב רגשית ולא גופנית, ולכן מאתגר יותר לאתרה ולהתמודד עימה, שכן הקורבנות פחות נוטים לדווח על הפגיעה בהם (היימן ואולניק־שמש, 2014; נאטור, 2022; Olweus, 2012).

אלימות מגדרית מקוונת מופנית כלפי נשים ומונצחת באמצעים טכנולוגיים ואלקטרוניים. היא כוללת פרסום לא רצוי ושלילי של תכנים (מוזיפים או אמיתיים), הערות מיניות, איומים על בסיס מגדרי ועוד (John et al., 2020). אלימות מסוג זה נובעת ממיזוגניה במרחב הממשי-פיזי ומנורמות תרבותיות שונות. היא כוללת מתקפות נגד נשים זרות במרחבים ציבוריים, תוך תיעוד ופרסום ברשתות החברתיות, ואף אלימות שמפעילים גברים נגד בנות זוגם במרחבים מקוונים (Suzor et al., 2019). במרחב המקוון, אלימות מגדרית מתעצמת במקרים רבים בעקבות תגובות המשתתפים בשיח. סימוני לייק, שיתופים, הערות הכוללות אמוטיקונים, האשטגים ותגובות שליליות – כל אלה עשויים להוביל לתגובות נוספות של משתמשים, מה שמגביר את הוויראליות של התכנים האלימים וחושף אותם בפני קהל גדול יותר. ארגונים שונים ברחבי העולם מבקשים לטפל באלימות המגדרית המקוונת ולמנוע אותה, ביניהם אונסק"ו ולשכת הנציב העליון של האו"ם לזכויות אדם (Sida, 2021).

בעולם הערבי חלה עלייה ניכרת בדיווחים על אלימות מגדרית מקוונת נגד נשים. התאבדותה של נערה מצרית בדצמבר 2021, בעקבות פרסום תמונות עירום מזויפות שלה בידי עמיתה לכיתה, עוררה דיון סוער במצרים בנושא האלימות המגדרית המקוונת (סעד, 2021). תגובת המועצה ההלכתית האסלאמית הגבוהה לפרשה הייתה כי האשמת אנשים במעשים שלא ביצעו היא פשע לא אנושי, מעשה זדוני ואסור, המשווה באסלאם לעבודת אלילים (נאטור, 2022). בריאיון לעיתון המצרי **אלשורוק** ציין מוחמד אל-ימאני – פעיל חברתי ומקים יוזמת "קאוויס" נגד סחיטה ופשעים אלקטרוניים – כי מספר התלונות המוגשות באופן רשמי בגין אלימות מגדרית מקוונת הוא זעיר בהשוואה להיקף התופעה (סעד, 2021). בישראל, נשים פלסטיניות בכלל ונשים בדואיות בפרט נמצאות תחת מעקב פטריארכלי ואין להן פרטיות כמעט. אבו קשק (2021) מחזקת ממצא זה ומציינת שהמרחב המקוון מושפע בין היתר מלחצים חברתיים ומסורתיים, כך שהאופן שבו נשים ערביות משתמשות בו כפוף לסטנדרט שהוגדר בידי החברה. במחקרה היא טוענת שנשים בחברה הערבית מקפידות לשמור על פרטיות עקב בקרה ופיקוח הדוקים מצד המשפחה והחברה. ב-2017 התקבלו במרכז "אלסיוואר", תנועה פמיניסטית ערבית, 450 תלונות של נשים שנפגעו על רקע אלימות מגדרית מקוונת; יותר מרבע מהן היו בגין איומים בהפצת תמונות אינטימיות ברשתות החברתיות (נאטור, 2022).

האלימות המקוונת בולטת ברשתות החברתיות, שכן הפלטפורמות מאפשרות הפצת תכנים אלימים לקהל רחב באופן מיידי. טיקטוק היא אחת הרשתות החברתיות הפופולריות ביותר, ועל כן – קרקע פורייה להפצת סרטוני שנאה, אלימות מינית, שיימינג ופגיעה בפרטיות (Weimann & Masri, 2020). במחקר הנוכחי נראה כיצד

מופעלת אלימות מגדרית מקוונת באמצעות טיקטוק על צעירות המשתייכות לחברה הבדואית בנגב.

טיקטוק

טיקטוק (TikTok) היא רשת חברתית לשתוף סרטוני וידיאו שהחלה את פעילותה בסין בשנת 2016 (Kennedy, 2020). הרשת, השייכת לחברה הסינית ByteDance, מאפשרת למשתמשים לפרסם סרטונים קצרים, באורך 3-60 שניות, בתוספת מוזיקה ואפקטים ויזואליים (Haenlein et al., 2020). בשנת 2017 הרשת נעשתה זמינה בשווקים, וב-2018 מוזגה עם רשת חברתית אחרת בשם מיזיקלי. בשנת 2020 היו 800 מיליון משתמשים ברשת ברחבי העולם (Iqbal, 2020). קצב הצמיחה של טיקטוק הוא המהיר ביותר מבין כל הרשתות החברתיות, והיישומון שלה נמצא במקום השביעי בדירוג ההורדות מחנות היישומונים בעשור האחרון (Weimann & Masri, 2020).

התגובות לתכנים בטיקטוק הן תוכן מבוסס משתמשים (UGC) – טקסט מילולי, אמוטיקונים, לייקים ושיתופים (Kaye et al., 2021). טיקטוק פועלת באמצעות בינה מלאכותית, אשר ממפה ומנטרת את התכנים ומתאימה אותם למשתמשים בהתאם להעדפותיהם. לפי קנדי (Kennedy, 2020), ילדים בני 4-15 מבליים בטיקטוק כמעט באותה מידה שהם מבליים ביישומון יוטיוב (YouTube), הפופולרי ביותר בקרב ילדים ונוער. רשמית, המשתמשים בטיקטוק נדרשים להיות מעל גיל 13, אולם ילדים רבים מזייפים את גילם כדי לפתוח חשבון ברשת (Weimann & Masri, 2020).

אחד האתגרים ברשת החברתית הוא בקרה על תכנים בלתי הולמים. אפשר למצוא בה סרטוני שנאה (hate), אלימות פיזית ומינית, גזענות, התעללות בבעלי חיים, פדופיליה, בריונות ושיימינג. בכמה מדינות טיקטוק אף הוצאה מחוץ לחוק. אינדונזיה למשל פעלה לחסימתה בגין הפצת פורנוגרפיה ותכנים לא ראויים, ובהודו היא נחסמה מחשש לניצול ילדים והפצת פורנוגרפיה (כהן־אביגדור, 2019). הפצת שנאה בטיקטוק נעשית באמצעות העלאת תכנים פוגעניים, וכן בתגובות המשתמשים לתכנים – אשר יוצרות שיח באמצעות שיתופים ושרשרי תגובות.

יש לציין כי אפשר להפעיל את מנגנון הבקלאש בכוח וכפייה, אך גם בשכנוע, בעזרת טיעונים או הצעת דרכי פעולה – ללא מניפולציות או איום. למעשה, צורות כוח רבות אינן אלימות משום שהן מוצגות כמבנה חברתי מוסכם ובלתי מעורער. שפה מגדרית למשל היא דוגמה לכוח אשר מופעל מתוך האינטרסים הבסיסיים של גברים ולא כאיום. במחקר הנוכחי ברצוננו לבחון את דרכי ההתמודדות, הפרשנויות והרגשות של

סטודנטיות בדואיות המתמודדות עם אלימות מגדרית מקוונת המופעלת כלפי צעירות בדואיות היוצאות ללימודים גבוהים.

הנדואים בנגב

הנדואים בנגב הם חלק מהאוכלוסייה הערבית בישראל, המונה כ־280 אלף איש (אלמסי וויסבלאי, 2020), שהם 5.3% מאוכלוסיית ישראל וכ־30% מאוכלוסיית הנגב (Abu-Kaf et al., 2019). בשנים האחרונות מתוארת החברה הנדואית בנגב כ"חברה במעבר", עקב שינויים רבים הפוקדים אותה. שינויים אלה משפיעים על המרקם החברתי של החברה כולה, לרבות מעמדן של נשים צעירות (Meir, 2019). בחברה זו צורכי המשפחה קודמים לאלה של הפרט ולשאיפתו לביטוי אישי, והם מוכתבים באופן המשמר את המבנה הפטריאכלי ומעצים את עליונותם של הגברים (אלאסד־אלהוזייל, 2014). היחסים במסגרת משפחתית זו מאופיינים בדרישה מהפרט להצניע את צרכיו האישיים ולהעמיד בראש סדר העדיפויות את כלל המשפחה, ובתמורה מובטחים לו סיוע ותמיכה. בני המשפחה מוכוונים לפיתוח יחסים של תמיכה רגשית, דאגה הדדית, שיתוף פעולה, עזרה מעשית ומחויבות לזולת.

אוכלוסיית הנדואים בנגב מאופיינת ברמות השכלה נמוכות מאוד (אבו סעד וחדאד חאג'־יחיא, 2021). בתהליך הדרגתי הצליחה המדינה לסייע לנשים הנדואיות – שעד לפני כמה עשורים אולצו, בשל מנהגים שבטיים, להפסיק את לימודיהן בסוף כיתה ו' – לסיים בית ספר תיכון ואף להמשיך ללימודים אקדמיים. כיום (2022) מספר הנשים הנדואיות באקדמיה עולה על מספר הגברים הנדואים. עם זאת, רק 7% מכלל הנשים הנדואיות פונות ללימודים גבוהים – מרביתן לחינוך והוראה ומקצתן למקצועות עזר רפואיים (חדאד ואח', 2021). רכישת השכלה גבוהה בקרב צעירות בדואיות מוסלמיות תלויה לא רק ביכולתן האישית ובמוטיבציה שלהן, אלא בראש ובראשונה בתנאים חברתיים שמקורם בשליטה פטריארכלית (בן־אשר, 2020). הסטודנטיות, שרובן לא המסורתית, שבאה לידי ביטוי, בין השאר, בהקפדה יתרה על קוד הכבוד והבושה (Ben-Asher et al., 2020). קוד זה נקשר לשהותן במרחב הפנימי של אזור מגורי המשפחה, תחת פיקוח של הגברים במשפחה. אומנם הלימודים באקדמיה אינם נתפסים כסותרים את הדבקות בדת האסלאמית (Feldman, 2020), אך היציאה למוסדות להשכלה גבוהה, שבהם נוכחים סטודנטים יהודים וערבים מחוץ לטווח השליטה של הגברים במשפחה, מאיימת על הסדר הפטריארכלי.

עם התגברות מגמת הצעירות הבדואיות היוצאות ללימודים אקדמיים, החלו להופיע גם ביטויים של התנגדות עזה, עקב השינויים שמגמה זו מחוללת במבנה הכוח החברתי. אחד מביטויי ההתנגדות הוא אלימות מגדרית מקוונת – הפצת סרטוני טיקטוק פוגעניים, המתעדים צעירות במרחב הציבורי המפרות לכאורה את כללי המסורת, המוסר והכבוד. בחברה הבדואית קיימים שני סוגי מעשים המעוררים בושח: "עיב" ו"עאר". "עיב" מבייש את העושה בלבד, אינו משפיע על בני משפחתו, ולכן גורר עונש קל. לעומת זאת, "עאר" מבייש לא רק את העושה אלא גם את בני משפחתו, ועל כן הוא מחייב עונש כבד, עד כדי רצח (Ben-Asher et al., 2020). מפיצי הסרטונים בטיקטוק פועלים במטרה לבייש את הצעירות ולהראות כיצד הן פגעו לכאורה בכבוד המשפחה. לכן, העונש על מעשיהן אמור להיות כבד.

שיטת המחקר

מחקרנו מבוסס על מתודולוגיה איכותנית. הוא כולל סקר עמדות קצר, ראיונות חצי מובנים והצגת ויניט (Vignette) כמקרה משותף למרואיינות. כמו כן, אספנו סרטוני טיקטוק מהשנה האחרונה (2021-2022) שבהם מתבטאת אלימות מגדרית מקוונת כלפי סטודנטיות בדואיות. הסרטונים לא נותחו במחקר הנוכחי אלא שימשו חומר רקע ויזואלי לתופעה הנחקרת. הסרטונים הועברו אלינו בדרכים שונות: חלקם נשלחו בידי המרואיינות ואנשי מפתח בחברה הבדואית, שהיו מודעים למחקר שלנו, ואת מקצתם אספנו באמצעות התחקות אחרי שמות משתמשים שמפיצים סרטונים פוגעניים בטיקטוק.

במחקר השתתפו 77 סטודנטיות בדואיות בגילאי 18-21 שיצאו ללימודים אקדמיים במוסדות להשכלה גבוהה. 38% מהמשתתפות במחקר גרות ברהט, העיר הבדואית היחידה, 42% מגיעות מעיירות בדואיות (יישובי קבע מוסדרים), ו-20% מתגוררות בכפרים לא מוסדרים.

כמחצית מהמשתתפות במחקר למדו בשנת הכנה לקראת השתלבות באקדמיה והשאר היו בשנה הראשונה ללימודים האקדמיים. פנינו לסטודנטיות, הסברנו את נושא המחקר וביקשו מהן לענות על סקר עמדות אנונימי. 52% מהן ציינו בסקר כי הן מוכנות להתראיין והשאירו פרטי קשר. לאחר מכן קיימנו ראיונות חצי מובנים עם 23 מהן. לא היו יחסי מרות בין המשתתפות ובינינו. במחקר השתתפו גם שמונה גברים משכילים ובעלי השפעה בחברה הבדואית (שני מנהלי בתי ספר, מנהל ארגון קהילתי, ארבעה פעילים חברתיים וזים כלכלי), בגילאי 35-50, שנבחרו לפי מדגם נוחות של קרבה אלינו.

נלי החחקר:

1. סקר עמדות מקדים

בשלב הראשון ביצענו סקר עמדות אנונימי כדי לקבל מידע בסיסי וכללי לגבי ההיכרות עם התופעה. הסקר הועבר ל-77 סטודנטיות בדואיות במסגרות לימוד של מכינה אקדמית או בשנת הלימודים הראשונה באקדמיה. קיבלנו אישור להעברת סקר העמדות מוועדת האתיקה המכללתית ומהסגל המלווה את המכינה האקדמית, שגילה עניין בהבנת הקשיים שעומדים בפני הצעירות הבדואיות. הסקר כלל 11 שאלות על שימוש ברשתות חברתיות וחיפה לסרטונים פוגעניים בטיקטוק. השאלות נכתבו בעברית ובערבית, וכל סטודנטית בחרה את השפה המועדפת עליה. בסיום הסקר נשאלו המשיבות אם הן מסכימות להיגש לריאיון והתבקשו למלא פרטי התקשורת. מסיבות טכניות נבצר מאיתנו להגיע לכל המשתתפות שהסכימו להתראיין (מגפת הקורונה הקשתה על עריכת מפגשים פנים אל פנים).

2. ראיונות חצי מובנים

לפני תחילת הראיונות הכנו מדריך ריאיון ששימש אותנו. ערכנו 23 ראיונות חצי מובנים שהקלטנו ותמללנו. כל ריאיון נמשך 30-40 דקות. הראיונות נערכו בערבית או בעברית, בהתאם להעדפת המרואיינות. עוזרת מחקר בדואית בעלת תואר שני במדעי החברה הצטרפה אלינו לעריכת הראיונות.

3. ויניט (Vignette)

סיפור קצר ועוצמתי שנועד לחקור תפיסות, אמונות ומשמעויות בנוגע לאנשים במצבים רגישים (Barter & Renold, 2000). הוויניט שהוגש למרואיינות הציג מקרה של אלימות מגדרית מקוונת בטיקטוק כלפי סטודנטית בדואית. הנחנו כי התייחסות למקרה שלא נחוה ישירות מאימת פחות ומאפשרת להגיב ביתר חופשיות (Barter & Renold, 2000; Jenkins et al., 2010). יתרונו של הוויניט הוא שכל המשתתפות התייחסו לאותו סיפור, וכך התקבלה תמונה של מגוון דעות, אמונות, רגשות ודרכי פעולה כלפי אירוע משותף שבמרכזו הנושא הנחקר.

הנתונים שעלו מסקר העמדות נותחו בעזרת סטטיסטיקה תיאורית במטרה להעריך עד כמה התופעה ידועה ומוכרת למשתתפות, תוך איתור מרואיינות פוטנציאליות. החומר האיכותני עבר ניתוח תמטיקטגורלי: תחילה סיווגנו תמות מרכזיות ולאחר מכן הצענו תת-חלוקה קטגורלית. החלוקה נעשתה בידי כל חוקרת בנפרד, ולאחר מכן קיבצנו את הנתונים שעליהם הסכמנו. במקרים של חוסר הסכמה נערך דיון משותף לשמיעת הנימוקים ונתקבלה הכרעה בהסכמה.

אתיקה – כל המשתתפות חתמו על אישור הסכמה מדעת להשתתפותן, והמחקר קיבל אישור מוועדת האתיקה במוסד האקדמי שאליו משתייכת אחת מאיתנו.

ממצאי המחקר

בראשיתו של פרק זה נציג את ממצאי הסקר המקדים שביצענו. לאחר מכן נציג את שלוש התמות המרכזיות שמצאנו, המדגימות באופן מתייסקטורלי את הדרכים שבהן נפגעו סטודנטיות בדואיות צעירות מסרטונים פוגעניים שהועלו לטיקטוק, כפי שעלו מהראיונות עם המשתתפות. לאחר ניתוח התמות נציג את הווייטי ונדון בשתי העמדות שהציגו המשתתפות – הפסיבית והאקטיבית. לבסוף נציג את ממצאי הראיונות עם הגברים שהשתתפו במחקר.

ממצאי הסקר המקדים

כמעט שני שלישי מהצעירות מחזיקות חשבון פעיל באינסטגרם וכשליש מהן פעילות בטיקטוק. כמעט כולן נכנסות לרשתות החברתיות כמה פעמים ביום, וחלקן אף נכנסות לצפות בתכנים המתפרסמים בהן מדי שעה. מחצית מהצעירות מעלות בעצמן תוכן ויזואלי וכתוב לרשתות החברתיות, וכן מגיבות לעיתים קרובות לתכנים שמעלים אחרים. המחצית השנייה של הסטודנטיות שהשתתפו במחקר דיווחו כי הן מגיבות ברשתות החברתיות רק לעיתים רחוקות או אף פעם. כשני שלישי מהן (77%) נחשפו בתדירות גבוהה לאלימות מגדרית מקוונת בטיקטוק שפגעה ברגשותיהן או ברגשות של צעירות הקרובות אליהן. לשאלה האם הגיבו ברשת החברתית לתכנים פוגעניים, השיבו רובן כי העדיפו להימנע מלהגיב ולחשוף את עצמן בהקשר לתוכן הפוגעני שפורסם.

ממצאי הניתוח התמטי

הניתוח התמטי של הראיונות העלה שלוש תמות מרכזיות הממחישות את תוכן הסרטונים הפוגעניים ואת הדרכים שבהן נפגעו סטודנטיות בדואיות צעירות מאלימות מגדרית מקוונת בטיקטוק: (1) טענה להתנהגות לא מוסרית; (2) תגובה על לבוש לא צנוע; (3) זיוף באמצעות תוכנת פוטושופ.

1. טענה להתנהגות לא מוסרית

התמה הראשונה נסבה סביב סרטונים המציגים לכאורה התנהגות לא מוסרית של המצלמות. היא הומחשה באמצעות דוגמאות רבות ומגוונות שהביאו המראיינות. לדוגמה, סרטון שבו נראית סטודנטית ממתינה בתחנת אוטובוס מחוץ לאוניברסיטה, ובכתוביות המופיעות בתחתית הסרטון נאמר: "תראי איך את מחייכת אל הגבר שבמכונית, את לא מכובדת"; בסרטון אחר מופיעה צעירה במונית שירות בדרכה ללימודים, ובכתוביות נאמר: "הבחורה הזאת מתאפרת רק כדי לפתות את הנהג".

מרואיינות רבות תיארו כיצד מצלמי הסרטונים, אשר מקפידים לשמור על אנונימיות, משתמשים בקללות ובשפה אלימה ובוטה במטרה לבייש ולהשפיל אותן. כך לדוגמה מתארת אחת המרואיינות:

מישהו צילם אותי מתוך המכללה, הוא עם מסכת קורונה על הפנים וקפוצ'ון על הראש, ואני בחוץ, יושבת בתחנה ורואה אותו עומד שם מרחוק ומצלם אותי. סביבי נמצאים גם סטודנטים יהודים ויהודיות אך הסרטון התמקד בי. בכתובית נכתב: תראו השרמוטה הזו, מסתובבת לבד ומחפשת גברים. אני רציתי למות כשזה עלה לטיקטוק. מנסה להציג אותי בלי ערכים.

לעיתים הכתוביות מכילות קללות בוטות ומלוות במוזיקת רקע פוגענית. בסרטון דומה נראות כמה סטודנטיות צעירות ממתינות לתחבורה ציבורית מחוץ לאוניברסיטה. בכתוביות נאמר: "למי שיש ארבע כבשים מחוץ לכפר שיבוא וייקח אותן, חוץ מהשמנה".

2. תגובה על לבוש לא צנוע

התמה השנייה מדגימה ביקורת קשה ואלימה על לבושן של הסטודנטיות. כאשר הצעירות יוצאות למרחב הציבורי הן נדרשות ללבוש שמלה גדולה (חיג'אב) בצבע כהה ולכסות את ראשן. באחד הסרטונים צעירה בדואית תועדה במכללה לבושה במכנסים, ולסרטון נוסף הכיתוב: "תראו איך היא לבושה כמו שרמוטה". במקרה אחר נגנב טלפון סלולרי ובו תמונות של סטודנטית שצילמה את עצמה בביתה בלי חיג'אב. הגבר שגנב את הנייד פרסם את התמונות בסרטון ערוך בטיקטוק בתוספת הכיתוב: "ככה נראית סטודנטית מופקרת שלא שומרת על צניעות". בעקבות הפרסום הופסקו לימודיה של הצעירה באקדמיה. צעירה אחרת תועדה עם שמלה צמודה מעט, לצד הכיתוב: "את עושה בושות למשפחה שלך! מה זה הבגד הזה? תחזרי הביתה!"

3. זיוף (fabrication) באמצעות תוכנת פוטושופ

התמה השלישית היא עיבוד תמונות תוך יצירת מצג שווא. אחת המשתתפות במחקר מספרת: "בחברה שלנו הלבוש מסורתי, אבל בפוטושופ אפשר להראות לבוש לא צנוע או התנהגות לא מקובלת. זה מסוכן ומפחיד לבנות. מי שהמשפחה שלה לא סומכת עליה יכולה להסתבך והחיים שלה נעצרים". מוטיב הבושה והאשמה חוזר ביחס לתמה זו הן בשאלונים והן בראיונות: "חברה שלי מהמכללה, צילמו אותה יעני מסתובבת בבאר שבע בלי כיסוי ראש, אך זה פוטושופ ושקר. היה לה בלגן שלם עם האחים שלה בגלל הפוטושופ הזה בטיקטוק". במקרה אחר צעירה אחזה בידה בקבוק מים, אך בסרטון הערוך היא אוחות רד-בול, משקה אנרגיה לא אלכוהולי המכיל קפאין, בתוספת הכיתוב: "המטומטמת הזאת שותה אלכוהול כדי לא להירדם בשיעור. מי מנער אותה שתתעורר?"

ניתוח התמות

כשני שלישי מהמשתתפות במחקר (67%) סיפרו על מקרים שבהם היו עדות לפגיעה בסטודנטית בדואית מהמעגל הקרוב להן. אחת מהן תיארה סרטון טיקטוק שבו צולמה אחותה הצעירה ונכתב שהיא תמיד מסתובבת לבד ופוגשת גברים. לדבריה, פרסום הסרטון גרם לבושה למשפחה וגרר תגובה אלימה של האב והאח הבכור כלפי האחות. מרואיינת אחרת סיפרה: "לפני שבועיים חברתי שלחה לי בווצאפ סרטון שמישהו צילם אותה וכתב עליה בטיקטוק מילים לא טובות. אמר שהיא זולה. ההורים שלה ראו את הסרטון וניתקו אותה מכל החיים. כמו בכלא, היא לא יוצאת מהבית". החברה ניסתה בכל כוחה לשכנע את הוריה שמדובר בשקרים, ולדבריה כמעט הצליחה, אולם אחיה הגדולים זעמו ולא היו מוכנים לוותר. מרואיינות רבות הדגישו במהלך הריאיון את המעמד של הדור הצעיר. הן תיארו את כוחם של האחים ובני הדודים, המאיימים אף יותר מהאב. אחת המרואיינות אף הגדילה ואמרה:

אם היה קורה לי דבר כזה, קודם כול הייתי מנסה לדבר ללב של אמא ואבא, להביא אותם לצד שלי לפני שאני מתמודדת עם אחי [...] הוא, הוא הכי מפחיד בעיניי לשמוע תגובה שלו, הוא גם היחיד שהרביץ לי בעבר. אבא בחיים לא הרים עליי יד.

המשתתפות במחקר תיארו בפירוט תגובות אלימות כלפי סטודנטיות שהופצו סרטונים שלהן: אחת מהן אולצה להפסיק את לימודיה ונכלאה בחדר כעונש על "מעשיה"; אחרת הוכתה בראשה ונזקקה לטיפול רפואי בבית חולים. חלק מהצעירות הזכירו שמועות על מקרי רצח העוברות מפה לאוזן, שיוחסו להפרת כבוד המשפחה ופגיעה בצניעות הנערה, בעיקר על רקע של קשר רומנטי ללא נישואים. נמצא כי האפשרות שיתפרסמו תמונות וסרטונים לא צנועים מאיימת עליהן מאוד.

הצעירות הבדואיות גדלות תחת קוד חברתי נוקשה, שלפיו חוסר שמירה על המוסר ופגיעה בכבוד המשפחה אסורים בתכלית. אחת המרואיינות מספרת:

פעם הייתי ברכב עם אמא ואבא. עברנו ליד הר שמעליו היה סלע גדול. אבא אמר לי שהסלע הוא קבר של בת שעשתה למשפחה שלה בושה משום שקיימה יחסי מין עם גבר, לכן הרגו אותה. הקבר שלה במקום גבוה כדי שיהיה דוגמה לכל הבנות ולמה שעלול לקרות להן אם יגרמו בושות למשפחה.

מדברי הצעירות עולה כי המרחב המסוכן ביותר עבורן הוא המעבר בין הכפר או היישוב שבו הן מתגוררות לערים שבהן ממוקמים המוסדות להשכלה גבוהה. הן מגיעות ללימודים מיישובים מרוחקים בתחבורה ציבורית, וזהו המרחב הציבורי שבו

הן לכאורה לא נמצאות בפיקוח: "יש אנשים שמצלמים את הבנות בכביש ומפיצים את התמונות באינטרנט".

מפיצי הסרטונים אינם משתמשים בשם האמיתי אלא בכינויים: "פרפור" ("אל-פרפור"), "סרסור" ("אל-סרסור") ו"שמנת" הם שמות המשתמשים של מפיצי הסרטונים הפוגעניים שהועלו לטיקטוק בדבריהן של רוב המרואיינות ובסרטונים שאספנו. אף אחת מהמשתתפות במחקר לא ידעה את זהותם, וההנחה היא כי מאחורי הכינויים מסתתרים כמה אנשים שונים. כל המשתתפות ייחסו את יצירת הסרטונים לצעירים בדואים שאינם עובדים או לומדים, הפועלים מתוך מניעים פטריארכליים קיצוניים ורואים בעצמם מייצגי המוסר והאחראים למשטור החברתי: "מפיצי השקרים בטיקטוק עושים את זה בגלל קנאה. הם רואים אותנו הבנות יוצאות מהכפר, רוכשות השכלה, עצמאיות. הקנאה מטריפה אותם, יעני גורמת להם להשתגע". משתתפת אחרת מוסיפה: "זה הכול הדור הצעיר, המשועמם, הם האחראים לשקרים בטיקטוק. מסתובבים ברחוב בלי עבודה ובלי חלומות, רואים אותנו הבנות מתפתחות ומקנאים, למרות שהם גם יכולים, ולהם לא יהיו קשיים כמו לנו". הנוכחות של "אל-פרפור" ודומיו מוחשית, מאיימת ומעוררת בצעירות ערנות, זהירות ודריכות רבה במרחב הציבורי:

ראיתי בטיקטוק, יש אדם שמצלם בנות שהגיעו ללימודים לבאר שבע או שהן חוזרות מהלימודים. הוא כותב על בנות דברים לא טובים ואחרי זה המשפחות שלהן לא רוצות לתת לבנות להגיע ללימודים. בגלל זה אני שמה מסכה של קורונה גם כשלא צריך, רק כדי לא יזהו אותי.

השלכות תופעת הבקלאש כפי שעלו מהראיונות

כל המשתתפות הביעו דאגה עמוקה ביחס לתופעת האלימות המגדרית המקוונת של סרטוני הטיקטוק הפוגעניים. הן מודעות לאיום הממשי של הסרטונים על שמן הטוב ועל יכולתן להמשיך ולממש את חלום העצמאות והאוטונומיה היחסית שהשכלה הגבוהה מאפשרת:

"הדבר הכי מדאיג לדעתי זה העונשים שהבנות יכולות לקבל מהמשפחות שלהן. זה יפגע בהן בעתיד, בחתונה, בלימודים, בשם הטוב, בהכול. בנות יתחילו לחיות בפחד מהאחים שלהן ומבני הדודים בגלל שקרים בטיקטוק"; "יש כאלה נגד ולא מאמינים למה שרואים וכותבים בסרטונים, ויש כאלה מאמינים ומענישים את הבנות האלה".

נראה שבעקבות התגברות התופעה החלו חלק מהצעירות הבדואיות לנקוט אמצעי זהירות שונים:

”כשהתחילו לדבר בכל מקום על הסרטונים בטיקטוק, בנות התחילו לכסות את הפנים עם מסכות הקורונה גם כשלא היה צריך, כדי לא ליפול בידים של האזרים שעושים כך”; ”הכי מדאיג שככל שהאלימות והשקרים יהיו גדולים יותר, אז העונשים יהיו קשים הרבה יותר, זה אפילו יכול להגיע לרצח”; ”היו לי חששות וכל הזמן הייתי שמה את המסכה כי פחדתי שיצלמו אותי, עכשיו עברנו ללמוד בזום ויש הקלה מחשש זה”; ”לפעמים היינו נכנסות למקום מסוים עד שהאוטובוס מגיע כי חששנו שיצלמו אותנו בעת המתנה בתחנה”.

הפחד, כך נדמה, הפך לבן לוויה קבוע של הצעירות היוצאות ללימודים:

”הייתי מפחדת כל הזמן מההורים שלי והאחים שלי וגם מאנשים מבחוץ. ויש הורים שפחדו שיצלמו את הבנות שלהם ואז אמרו להן להישאר בבית. וזה השפיע לרעה על חלק גדול מהן”; ”אני מפחדת כל הזמן שיעלו עליי סרטונים בטיקטוק או למצוא את עצמי פתאום מכבבת באפליקציה”.

הנטייה של המרואיינות היא למצוא פתרונות של הגנה ולא לפעול למיגור התופעה: ”אני חושבת צריך לדאוג להסעות מסודרות במקום התחבורה הציבורית. זו דרך להגן על עצמנו”.

ניתוח תיאור המקרה (וינייט)

המקרה שאליו התבקשו כל המרואיינות להתייחס במהלך הראיונות הוא סיפורה של נאהד, סטודנטית בדואית מיישוב לא מוסדר. נאהד הצטיינה בלימודיה בבית הספר והייתה לה מוטיבציה גבוהה ללימודים אקדמיים. למרות שבני משפחתה רצו שהיא תתחתן מיד לאחר סיום התיכון, הם קיבלו את בקשתה לדחות את הנישואים לסוף השנה השנייה של לימודיה. נאהד בחרה ללמוד במכללה שממנה יש בערב הסעה מסודרת לכפר, וכדי להגיע ללימודים בבוקר היא נוסעת בתחבורה ציבורית. היא דתייה ומקפידה על לבוש מסורתי. בתחילת השנה השנייה ללימודיה הופץ בטיקטוק סרטון שבו היא נראית עולה לאוטובוס עם כיתוב בערבית: ”היא שמה בושם חזק כדי לפתות את הנהג”. ברקע התנגנה מוזיקה ערבית רועשת. הסרטון הופץ והגיע למשפחתה, ואביה ואחיה הודיעו לה שלא תוכל להמשיך ללמוד כי פגעה בכבוד המשפחה ובסיכוי שלה להיות אישה ראשונה לגבר ממשפחה מכובדת. המרואיינות התבקשו להתייחס לאירוע הסימולציה, לשער כיצד הגיבה נאהד ולהציע למי היא יכולה לפנות כדי לקבל עזרה. לאחר מכן הן נשאלו מה היו עושות אם דבר כזה היה קורה להן. ניתוח הממצאים העלה כי המרואיינות בחרו באחת משתי עמדות: עמדה פסיבית כלפי האירוע ועמדה אקטיבית. בעמדה הפסיבית הן התרחקו מגיבורת הסיפור ודיברו עליה בגוף שלישי,

ואילו בעמדה האקטיבית הן הזדהו איתה, תיארו מה היו עושות במקומה ואף הציעו לבקש עזרה מגורמים חיצוניים, דוגמת משטרת ישראל ועובדות סוציאליות.

העמדה הפסיבית כללה התייחסות בעיקר לחוויה הרגשית של הצעירה שתוארה בווייניט:

"מה היא יכולה לעשות? רק לבכות ולהיות בצער"; "היא בהלם, נמצאת בדיכאון. הפסידה את הלימודים שלה, ובמיוחד שהיא לא יכולה להגן על עצמה. אין לה הזכות להחליט"; "היא עצובה, מפחדת, נכנסת לדיכאון. כולם נגדה, אף אחד לא מאמין שהיא חפה מפשע ולא עשתה כלום"; "נהרסו לה החיים. היא שבורה ואין לה היכולת להגיב"; "עכשיו היא תצטרך מיד להתחתן. העתיד שלה נגמר"; "היא צריכה להתפלל לאלוהים שיעזור לה, כי אין מי יכול לעזור לה במצב זה. אצלנו כשאח ואבא מחליטים משהו כולם מקשיבים וחייבים לעשות מה שהם אומרים".

קבלת דין המסורת החברתית מופיעה במרבית התגובות של המרואיינות כבסיס שאין לערער עליו:

אני ממש עצובה להודות בכך, אבל אצלנו בחברה אין פתרון טוב. גם אם זה לא מה היא רוצה, היא חייבת להקשיב להחלטה של המשפחה. אני לא אומרת שזה צודק ושאני תומכת בכך, אבל ככה זה אצלנו, זו המסורת כבר שנים, ואין מה לעשות.

רוב המרואיינות הפגינו אמפתייה והזדהות עם הצעירה שלימודיה הופסקו: "היא תהיה בצער גדול, כי עד שסוף־סוף פרצה מחסום, הגיעה מהכפר לאוניברסיטה, והכול נעצר שלא באשמתה"; "היא תהיה מאוכזבת ממה שקרה, ונהרסו לה החיים. היא שבורה ואין לה היכולת להגיב". הצעירות מעבירות מסר ברור – אי אפשר להתנגד לחוקי המסורת: "אני חושבת שהיא צריכה לקבל את החלטת המשפחה, כי בחברה שלנו, אם היא יוצאת למלחמה למען עצמה, היא תשלם מחיר כבד"; "היא לא יכולה להגן על עצמה, אין לה הזכות להחליט". רק אחת המשתתפות הציעה לנאחד למחות ולהילחם למען העתיד שלה בדרך הלגיטימית היחידה בחברה הבדואית – סירוב להינשא.

העמדה האקטיבית כוללת דרכי פעולה המאופיינות בקבלת המוסכמות של החברה הפטריארכלית, תוך ניסיון לפנות לגברים לקבלת עזרה. עבור מרבית המרואיינות פנייה לגברים במשפחה הייתה האפשרות המועדפת:

"הייתי מנסה בכל דרך להוכיח להורים ולאחים שלי שאני לא בחורה רעה והם צריכים לסמוך עליי"; "אנסה להסביר להורים שאני נאמנה להם ולא עשיתי טעות, ואנסה לשכנע אותם שייטנו לי להמשיך ללמוד"; "אם המקרה היה קורה לי הייתי יושבת עם ההורים שלי ועושה הכול להוכיח שאני לא הפרתי את האמון שלהם, ושהאיש

שהעלה את הסרטון לטיקטוק מנסה לפגוע בבנות, כי הוא מקנא בלימודיהן"; "אני הייתי משקיעה הרבה כוחות לשכנע את ההורים כדי שאחר כך יהיה לי קל יותר מול האחים שלי"; "הייתי פונה לאבא ומסבירה שאני בחורה טובה ואין לי שום קשר עם הסרטונים, והייתי נלחמת עד הסוף על השם שלי".

חלקן ראו במשפחה מקום שבו אפשר לשוחח ולהסביר: "הייתי פוגשת את המשפחה שלי ומסבירה להם על התופעה ומנסה להגיע איתם לפתרון". אולם, צעד זה של שיחה עם בני המשפחה נתפס גם כמאיים ולא בטוח, משום שאם הקשר עם הגברים במשפחה אינו טוב, הערעור על החלטה להפסיק את הלימודים יכול לסבך אותן עוד יותר ולהגביר את הפיקוח עליהן. חלקן מציעות לפנות לאנשים בעלי השפעה כדי שישכנעו את ההורים לשנות את החלטתם: "הייתי פונה לאנשים בעלי תפקידים כדי לקבל סיוע ונלחמת למען העתיד שלי ומנסה לשכנע שהטעות לא שלי ושהכול פה שקרים".

אפשרות אחרת שהמרואיינות העלו הייתה פנייה לעזרת מוסדות וגופים חיצוניים, דוגמת משטרת ישראל או עובדות סוציאליות. הן מצפות מהמשטרה לחקור את המקרה ולהוכיח למשפחה כי מי שהעלה את הסרטון הפוגעני ממציא שקרים. אחת המרואיינות תבעה מהמשטרה לפעול בנימוק שיש לה זכויות אזרחיות, ציינה שיש לה תעודת זהות כחולה (ישראלית), אחיה שירת בצבא ואחותה התנדבה בשירות לאומי: "זה התפקיד של המשטרה. אנחנו אזרחי המדינה וצריך לעזור לנו כמו לכל האזרחים". בהקשר זה נדגיש כי בסקר המקדים שקיימנו עלה שמרבית המרואיינות (87%) לא סומכות על המשטרה ומביעות כלפיה אדימון. ממצא זה תואם למחקר מ-2018 שהראה כי נשים ערביות פונות בעיקר אל ההורים ובני המשפחה לעזרה בפתרון בעיות, ולא אל גורמי אכיפת החוק, עקב חוסר אמון ביכולתם לסייע (Odeh, 2018). מלבד המשטרה הציעו המרואיינות לפנות לעובדת סוציאלית שתסייע לצעירה בעזרת גורם מקצועי אשר יסביר למשפחה על תופעת האלימות המגדרית המקוונת בטיקטוק. הסטודנטיות הכירו במוסד האקדמי שבו למדו את משרד הדיקן ואת היחידה לקידום הסטודנט הערבי, והציעו לפנות גם אליהם לקבלת עזרה. הצעה מפתיעה אחרת, שלא הוזכרה רבות, הייתה לפנות ישירות לטיקטוק ישראל ולדווח על האירוע כדי שהחברה תפעל נגד התופעה. עוד הצעה שעלתה בשלושה ראיונות הייתה לפנות לחוקר סייבר מהמגזר הערבי בשם אחמד באטו, אשר גר בנצרת ומוכר כמי שמסייע להסיר סרטונים פוגעניים מהרשת.

כמה מהמרואיינות ניסו להתמודד בהרחבה עם השאלה מה היה קורה להן לו נקלעו למצב דומה לזה של הצעירה שסיפורה הובא בווינייט:

”אני הייתי נשברת, אבל כמו שאני מכירה את עצמי הייתי מתרוממת ומנסה בכל הכוחות לעזור לעצמי להגשים את חלומי לתואר בלי לוותר, בטח אם הכול שקרים בלי סיבה, בלי שאני פגעתי במישהו בכלל!”; ”גם אני מגיעה ללימודים בתחבורה ציבורית, ותדעו לכן, אני ממש פותחת עיניים ונוהרת, כי לא מתאים לי בכלל שהלימודים שלי ייפגעו. למרות שמשפחה שלי מפותחת יחסית, אנחנו גרים ברהט, אבא שלי אדם משכיל וידע כמה לימודים זה הכי חשוב, הוא לא יפגע בלימודים שלי. אם המקרה של הפצת סרטון פוגעני קורה למישהי אני מציעה לא להרים ידיים ולא להתייאש. יש אלוהים בשמיים, הוא מעניש את הרשעים! כל אישה צריכה להגשים החלומות שלה ולא לתת לאף אחד להוריד אותה מטה.”.

הגברים: בין שליטה פטריארכלית להכרה בערך ההשכלה

הגברים בחברה הבדואית ניצבים בין שני קטבים. בקוטב הראשון הם משמרים מסורת של שליטה מוחלטת על הצעירות, הכוללת לא רק תביעה לציות אלא גם תחימת המרחב הגאוגרפי שבו מותר להן לנוע. בקוטב השני, רבים מהם מבינים את חשיבות היציאה ללימודים אקדמיים או לעבודה כמנוף כלכלי. כל שמונת הגברים שרואינו במחקר הנוכחי הם מובילים ומשפיעים בחברה הבדואית (שני מנהלי בתי ספר, מנהל ארגון קהילתי, ארבעה פעילים חברתיים ויזם כלכלי). בשיחות עימם הם הביעו התנגדות נחרצת לתופעת האלימות המגדרית המקוונת בטיקטוק. אחד מהם, מנהל בית ספר, כינה את הצעירים שמעלים את הסרטונים ליישומון ”סוטים”, וציין שאנשים שקיבלו חינוך ראוי לא היו מעיזים לעשות מעשה כזה. מרואיין שבתו נפגעה מסרטון טיקטוק פוגעני סיפר שהגיש תלונה במשטרה. הוא מצפה שרשויות החוק יציבו את הנושא בעדיפות גבוהה. לדברי האב, אם הפוגע יתפס, הוא יגיש נגדו תביעה אזרחית.

כמה מהגברים האמינו ביכולתה של המשטרה לטפל במפיצים של סרטוני הטיקטוק, בעוד אחרים היו ספקניים. אחד אמר: ”כל מי שמסתתר מאחורי מסך וחושב שהוא יכול לעשות שטויות צריך לדעת שיש חוק, שאדם חייב לשלם על מעשיו”. לעומתו אמר אחר: ”אין מה לעשות. במשטרה יש עשרים תלונות אבל יש להם דברים חשובים יותר מאשר לתפוס את מי שמעלה את הסרטונים הפוגעניים”. אפשר לומר כי בין הגברים שררה הסכמה מלאה באשר לסכנה שבאלימות המגדרית המקוונת בטיקטוק, אך הם נחלקו בדעותיהם לגבי האפשרויות למגר אותה. אף אחד מהם לא הציע ליזום פעילות הסברה חינוכית שתקטין את תופעת הבקלאש. במהלך הראיונות נוצר רושם כי בקרב מובילי הדעה והמשפיענים המבוגרים בחברה הבדואית חסרה אוריינות מדיה, מה שפוגע ביכולתם ליצור הסברה מתאימה, אפקטיבית ומשמעותית.

ממצאינו מראים כי כל המשתתפים במחקר – הן הסטודנטיות והן אנשי מפתח בחברה הבדואית – מדגישים ומבהירים שאת הבקלאש מובילים בני הדור הצעיר, בעלי

אוריינות דיגיטלית, המכירים את יישומון טיקטוק הפופולרי. "ההורים של מרביתנו אפילו לא יודעים מה זה טיקטוק", ציינה אחת המרואיינות. מקצת הסטודנטיות שנפגעו אף העידו שראו, אם כי לא הכירו, את הצעירים שצילמו אותן ללא הסכמתן. האחים מתייצבים בעמדה של שומרי המוסר החברתי של הצעירות. במחקרן של שמועניר ומלר (2017) מתוארת אלימות פיזית המופנית כלפי בנות מצד אחיהן כחלק מחוויות הילדות במשפחות ערביות פטריאכליות. מעמד האחיות מקנה לגיטימציה לשליטה של האחים בבנות המשפחה ולאלימות כלפיהן גם בגיל מבוגר. המרואיינות הדגישו לאורך הראיונות שהחשש שלהן נובע מה"בושה" שהן עשויות להביא על ההורים אם יופץ סרטון מבין שמתעד אותן, אך גם מאימת האחים ובני הדודים: "האחים! הדור הצעיר הוא מאוד בעייתי. הראש שלו כמו בקיר, הוא לא מקשיב למה שאבא ואמא אומרים. הם אפילו לפעמים מתעלמים מהם ועושים מה שהם רוצים, יעני הם עכשיו הבוסים".

דין וחסקנות

בכרך הראשון של **תולדות המיניות** כתב מישל פוקו (1996/1976) כי היכן שיש כוח ישנה התנגדות – כלומר, ההתנגדות אינה חיצונית לכוח. טענה זו, אשר צוטטה פעמים רבות מספור מאז שנכתבה, מתארת את הקשר ההדוק, החמקמק והמורכב שבין כוח ושליטה לבין ההתנגדות אליהם. במובן מסוים, תגובת נגד חזקה היא סימן של התקדמות – במקרה שלפנינו, סימן ששינויים במעמד האישה נתפסים כאפשריים או קורים בפועל, ומשבשים את יחסי הכוח שהתקיימו עד כה (Walby, 2011).

מהמחקר הנוכחי עולה כי התופעה של סרטוני הטיקטוק הפוגעניים שכיחה ומוכרת בחברה הבדואית. מרבית המשתתפים והמשתתפות במחקר הכירו אותה וראו בה סכנה ממשית שמובילה לחוסר ביטחון במרחב הציבורי. העובדה שיוצרי הסרטונים משתמשים בכינויים ובשמות בדויים מקשה על גורמי האכיפה והחברה כולה. במאמר תיארו את האלימות המגדרית המקוונת באמצעות המושג בקלאש – ניסיון של מיעוט מהגברים בני הדור הצעיר בחברה הבדואית למנוע התפתחות והתקדמות של נשים צעירות, ולבלום את המעבר מהעולם המסורתי לעולם המודרני. אנשי המפתח שהתראיינו מכירים היטב את התופעה, אך אינם יודעים כיצד למגרה. נראה כי הם חסרי אונים מולה, ולא עלה בדעתם להציע פעילות חינוכית כאמצעי מנע; למעשה, רוב הפתרונות שהוצעו היו הגנתיים (למשל טיפול נפשי בנפגעות האלימות המקוונת).

מצבן של הנשים הבדואיות בישראל ואופי מאבקן תלויים בתנאים פוליטיים, חברתיים וכלכליים. אשקר שרארי ואבורביעה-קוידר (Ashqar-Sharary & Abu-

(Rabia-Queder, 2022) טוענות כי מאבקן של הנשים המוסלמיות הוא ייחודי, שכן הן נאבקות בהצטלבות של מבני כוח ושליטה כפולה: ההגמוניה הישראלית והפטריארכיה המוסלמית. כל רפורמה הנוגעת לנשים מוסלמיות צריכה להישען על ההנחה שכל פעולה של נשים אלו דורשת אישור ממוקדי הכוח הגבריים (אשקר שרארי, 2017; יזבק וקוזמא, 2017; Abu-Rabia-Queder, 2020). המחקר הנוכחי מפנה מבט אל מאבק פנימי, בתוך החברה הערבית, ומתמקד בהתמודדותן של סטודנטיות בדואיות מהנגב. ממצאינו מלמדים שהצעירות הנפגעות מסרטוני הטיקטוק פונות ראשית להוריהן כדי שיעזרו להן מול האחים.

תופעת הבקלאש הניצבת בבסיסו של מחקר זה עומדת בניגוד גמור לזרמים חדשים בחברה הערבית, ובמיוחד אלה הקשורים בעידוד השכלה גבוהה לנשים. מנגנון התגובה מופעל באלימות ובבוטות כלפי נשים צעירות היוצאות מהמרחב המסורתי המצומצם. הוא מגביל את שהותן במרחב הציבורי ומתמקד בעונשים חברתיים על התנהגות שהיא לכאורה לא הולמת, מביישת ופוגעת בכבוד. המחקר מראה כיצד הפצת סרטונים פוגעניים בטיקטוק היא תגובת נגד לשינויים המתרחשים בחברה הבדואית בנגב. בעיני חלק מהמשפחות הבדואיות מה שנראה ברשת הוא בבחינת "עובדה", והנשים הצעירות "ראויות" לעונש מעצם התייעוד שלהן בסרטון הפוגעני. במרבית המקרים הן אינן יכולות להגן על עצמן, משום שהפרסום ברשת הוא כשלעצמו הפרה של כללי הצניעות המוטלים עליהן.

החשש מהופעת סרטונים פוגעניים ברשת החברתית טיקטוק מלווה את יציאת הסטודנטיות ללימודים כמו עננה שחורה, ובמידה מסוימת מכתוב דריכות מתמדת וזהירות, המתבטאות בהימנעות משהייה במקומות שבהם הן עלולות להיחשף לצילום. כל הצעירות במחקר העידו שבמקרה הצורך היו פונות לעזרת הגברים במשפחתן. ממצא זה תואם לממצאים אחרים שדווחו בספרות המחקרית (נאטור, 2022), לפיהם רוב גורף (96%) מהנשים הערביות הנפגעות רואות במשפחה מקור הגנה ואפיק לפתרון במקרים של אלימות מגדרית הכוללת סחיטה והטרדות ברשתות. הדבר משעתק את המבנים החברתיים הקיימים ומחזק את ההבנה כי השינוי החברתי המתחולל בחברה הבדואית עם יציאת הבנות ללימודים גבוהים אינו נקשר בעיניהן לשינוי המבנה החברתי, ואולי אפילו להפך: יכולתן לצאת ללמוד תלויה לחלוטין בהסכמת הגברים במשפחה ובהגנתם עליהן במהלך הלימודים.

כהן (Cohen, 2020), הבוחנת את מאבקן של קבוצות פמיניסטיות בבקלאש, טוענת כי התנתקותן של פמיניסטיות מפוליטיקה אלקטורלית ומפלגתית מאפשרת לזרמים ראקציונריים להתגבר ומקשה על ההתמודדות עם התופעה. לדבריה, כדי להביס את

תנועת הנגד על הנשים להגיע לעמדות של השפעה פוליטית שמהן יוכלו לקבוע את סדר היום החברתי. תפיסה זו אומנם מתאימה למדינות המערב בכלל ולארצות הברית בפרט, אבל היא אינה עולה בקנה אחד עם תפיסת העולם של הנשים הבדואיות, שבשלב זה צריכות למצוא פתרונות שאינם חותרים תחת הפיקוח הגברי הפטריארכלי. עם זאת, נקודת האור שמצאנו היא כי באופן פרדוקסלי, עצם קיומו של הבקלאש מעיד על התקדמותן של נשים בחברה הבדואית לעמדות חדשות, מוחלשות פחות, שאי אפשר עוד לערער עליהן.

מגבלות המחקר הנוכחי סובבות סביב העיתוי שבו רואיינו הצעירות. אנחנו מציעות לבחון את תגובתן לא רק בראשית לימודיהן אלא גם לקראת סיומם. ספרות המחקר מלמדת (ראו למשל בן-אשר, 2020; דרוק שטרית, 2014) שתהליך השתלבותן של סטודנטיות בדואיות באקדמיה מביא בהכרח לשינויים באופיין, אך לא פחות חשוב, בזהותן – זהות המורכבת מהישענות על ערכי החברה הבדואית אך גם מרצון להשתייך לחברת הרוב היהודית. בנוסף, מהמחקר הנוכחי נעדרו אימהותיהן של הסטודנטיות ונקודת מבטן על יציאת הבנות ללימודים ועל השינוי במעמדה של האישה הבדואית. לבסוף, נראה שיש מקום רב יותר לבחון סיפורי הצלחה ואת הגורמים המסייעים שלהם מייחסות הצעירות הצלחה זו. בהקשר זה אנחנו מציעות להוסיף וינייט של אירוע שבו צעירה התמודדה בהצלחה עם סרטון טיקטוק פוגעני ולבחון את השפעתן של דמויות הזדהות על הסטודנטיות.

מחקר זה הוא ראשיתו של גוף ידע בנושא הבקלאש כפי שהוא מתבטא בחברה הבדואית בנגב, כך שחשיבותו טמונה בין היתר בחלוציותו. הממצאים חושפים שינויים שחלו בחברה זו, ומראים את תגובת הנגד של מיעוט גברי-בדואי, בני הדור הצעיר, המשתמש בטכנולוגיות מתקדמות (ובפרט ברשת החברתית טיקטוק) במטרה להסיג לאחור צעירות בדואיות שנמצאות בראשית דרכן לרכישת השכלה גבוהה. מסקנות המחקר מעשירות את הספרות המחקרית ומסייעות לשפוך אור על הצרכים, הרגשות ודרכי הפעולה של צעירות בדואיות שמופעלת עליהן אלימות מגדרית מקוונת. נוסף לתרומה האמפירית, אפשר לגזור מהמחקר כמה מסקנות יישומיות, שהמרכזית בהן היא הצורך בהסברה והשפעה על דעת הקהל בחברה הבדואית כך שתדחה את תופעת האלימות המגדרית המקוונת ותוקיע אותה. העלאת הנושא בהתכנסויות של גברים ובפורומים ציבוריים עשויה לתרום לביסוס הידע על אלימות מגדרית מקוונת כתופעה שיש למנוע דווקא בשל השמירה על כבוד הנשים. לבסוף, נראה כי חשיפה מכוונת ומודרכת של נשים צעירות למופעיו של הבקלאש ולדרכי ההתמודדות עימו תעודד גישה אקטיבית ותחושת מסוגלות עצמית וחברתית, ובכלל זה אל מול אלימות מגדרית מקוונת.

רשימת המקורות

- אבו סעד, א' וחדאד חאג'־יחיא, נ' (2021). **החסמים העומדים בפני החברה הבדואית בנגב**. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/articles/34400>
- אבו קשק, ה' (2021). **פרק 2: ילדים דיגיטליים ומהגרים דיגיטליים בחברה הערבית**. איגוד האינטרנט הישראלי. <https://www.isoc.org.il/public-action/digital-gap/arabic-guide/culture-1>
- אלאסד־אלהווייל, נ' (2014). "הדור העירום": מתבררות בדואיות בחברה משתנה. בתוך ע' גרופר וש' רומי (עורכים), **ילדים ומתבגרים במצבי סיכון בישראל, כרך א: תמונת מצב של התחום ותוכני ליבה** (247-275). מכון מופ"ת.
- אלמסי, א' וויסבלאי, א' (2020). **אוכלוסיית הבדואים בנגב – מבחר נתונים**. הכנסת – מרכז המחקר והמידע. <https://main.knesset.gov.il/activity/info/research/pages/incident.aspx?docid=1b42e9c5-70e0-ea11-8107-00155d0aee38>
- אשקר שרארי, נ' (2017). **אתגרי הפמיניזם האסלאמי בקרב נשים מוסלמיות אקטיביסטיות בישראל** [עבודה לשם קבלת תואר מוסמך]. אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- בן־אשר, ס' (2020). **פּוֹפּ: נשים בדואיות פורצות דרך**. מכון מופ"ת.
- דורפמן, ד' (2020). בין חשדנות לרחמים: תפיסות לגבי זכויות אנשים עם מוגבלויות כזכויות יתר ולגבי שימוש לרעה בחוק. **משפט, חברה ותרבות**, ג', 421-458.
- דרוקר שטרית, ש' (2014). **שימוש ברשת האינטרנט לצורך גיבוש זהות בקרב סטודנטים בדואים מהנגב** [עבודה לשם קבלת תואר מוסמך]. אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- היימן, ט' ואולניק־שמש, ד' (2014). אלימות ובריזנות בקרב בני נוער: גורמי סיכון וגורמי הגנה. בתוך ע' גרופר וש' רומי (עורכים), **ילדים ומתבגרים במצבי סיכון בישראל, כרך א: תמונת מצב של התחום ותוכני ליבה** (413-446). מכון מופ"ת.
- חדאד חאג'־יחיא, נ', קסיר, נ' ופרג'ון, ב' (2021). **חינוך והשכלה בחברה הערבית: פערים וניצנים של שינוי**. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/books/33578>
- יזבק, ה' וקוזמא, ל' (2017). **מעמד אישי ומגדר: נשים פלסטיניות בישראל**. פרדס.
- כהן־אביגדור, נ' (2019). דו"ח מיוחד: אפליקציית TikTok. המטה הלאומי להגנה על ילדים ברשת, המשרד לביטחון פנים. https://www.gov.il/he/departments/publications/reports/tiktok_app
- נאטור, ר' (2022, 10 בפברואר). "אמא זאת לא אני. התמונות האלה מזויפות. אני נחנקת". **הארץ**. www.haaretz.co.il/misc/article-print-page/.premium.HIGHLIGHT-1.10599564
- סעד, י' (2021, 1 בדצמבר). **מؤسس صفحة قاوم ل"الشروق": نستقبل 700 حالة ابتزاز يوميا.. وهذه صفات المبتزين** [אנו מקבלים מדי יום 700 תלונות על מקרי סחיטה]: אלו המאפיינים

- <https://www.shorouknews.com/news/view.aspx?cdate=01122021&id=9e551052-fd04-4d10-a5b2-fb73c34b4829>. אלשורוק. של סחטנים ברשת].
- פוקו, מ' (1996). *תולדות המיניות I: הרצון לדעת* (תרגום: ג' אש). הקיבוץ המאוחד. (המקור פורסם ב־1976).
- שמוע־ניר, ל' ומלר, ט' (2017, 31 בינואר). *גיבוש זהות מגדרית בתקופת הילדות: השתקפות ההליכים זהותיים ביחסי אחאות בקרב נשים ערביות* [הרצאה בכנס]. הכנס ה־48 של האגודה הסוציולוגית הישראלית, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה.
- Abu-Kaf, G., Schejter, A., & Abu-Jaffar, M. (2019). The Bedouin divide. *Telecommunications Policy*, 43(7), 101–118.
- Alter, K. J., & Zürn, M. (2020). Theorizing backlash politics: Conclusion to a special issue on backlash politics in comparison. *The British Journal of Politics and International Relations*, 22(4), 739–752.
- Ashqar-Sharary, N., & Abu-Rabia-Queder, S. (2022). The colonial–religious institutional contract: Muslim women activists in Israel. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 29(1), 333–354.
- Barter, C., & Renold, E. (2000). "I wanna tell you a story": Exploring the application of vignettes in qualitative research with children and young people. *International Journal of Social Research Methodology*, 3(4), 307–323.
- Ben-Asher, S., Sabar Ben-Yehoshua, N., & Elbedour, A. (2020). "Neither here nor there" — Flattening, omission and silencing in constructing of identity of Islamic girls who attend a Jewish school. *Israel Affairs*, 26(1), 132–149.
- Blais, M., & Dupuis-Déri, F. (2012). Masculinism and the antifeminist countermovement. *Social Movement Studies*, 11(1), 21–39.
- Cohen, N. L. (2020). Toward a feminist future: A political strategy for fighting backlash and advancing gender equity. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 45(2), 328–336.
- Dehue, F., Bolman, C., & Vollonk, T. (2008). Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception. *Cyberpsychology & Behavior*, 11(2), 217–223.
- Dragiewicz, M. (2011). *Equality with a vengeance: Men's rights groups, battered women, and antifeminist backlash*. UPNE.
- Faludi, S. (1991). *Backlash: The undeclared war against American women*. Three Rivers.
- Feldman, N. (2020). *The Arab winter*. Princeton University Press.

- Flood, M., Dragiewicz, M., & Pease, B. (2021). Resistance and backlash to gender equality. *Australian Journal of Social Issues*, 56(3), 393–408.
- Haenlein, M., Anadol, E., Farnsworth, T., Hugo, H., Hunichen, J., & Welte, D. (2020). Navigating the new era of influencer marketing: How to be successful on Instagram, TikTok, & Co. *California Management Review*, 63(1), 5–25.
- Iqbal, M. (2020, June 9). TikTok revenue and usage statistics. *Business of Apps*. <https://www.businessofapps.com/data/tik-tok-statistics>
- Jenkins, N., Bloor, M., Fischer, J., Berney, L., & Neale, J. (2010). Putting it in context: The use of vignettes in qualitative interviewing. *Qualitative Research*, 10(2), 175–198.
- John, N., Casey, S. E., Carino, G., & McGovern, T. (2020). Lessons never learned: Crisis and gender-based violence. *Developing World Bioethics*, 20(2), 65–68.
- Kaye, D. B. V., Chen, X., & Zeng, J. (2021). The co-evolution of two Chinese mobile short video apps: Parallel platformization of Douyin and TikTok. *Mobile Media & Communication*, 9(2), 229–253.
- Kennedy, M. (2020). If the rise of the TikTok dance and e-girl aesthetic has taught us anything, it's those teenage girls rule the internet right now: TikTok celebrity, girls and the coronavirus crisis. *European Journal of Cultural Studies*, 23(6), 1069–1076.
- Krook, M. L. (2015). Empowerment versus backlash: gender quotas and critical mass theory. *Politics, Groups, and Identities*, 3(1), 184–188.
- Lipset, S. M., & Raab, E. (1970). The non-generation gaps. *Commentary*, 50(2), 35.
- Mansbridge, J., & Shames, S. L. (2008). Toward a theory of backlash: Dynamic resistance and the central role of power. *Politics & Gender*, 4(4), 623–634.
- Mason, K. L. (2008). Cyberbullying: A preliminary assessment for school personnel. *Psychology in the Schools*, 45(4), 323–348.
- Meir, A. (2019). *As nomadism ends: The Israeli Bedouin of the Negev*. Routledge.
- Odeh, S. (2018). *A violent network: Gender-based violence against Palestinian women in virtual space*. Tamleh — The Arab Center for the Advancement of social media: https://7amleh.org/wp-content/uploads/2018/11/Report_GBV_-_KtK.pdf

- O'Keeffe, G. S., & Clarke-Pearson, K. (2011). The impact of social media on children, adolescents and families. *Pediatrics*, *127*(4), 800–804.
- Olweus, D. (2012). Cyberbullying: An overrated phenomenon? *European Journal of Developmental Psychology*, *9*(5), 520–538.
- Shariff, S., & Hoff, D. L. (2007). Clarifying legal boundaries for school supervision in cyberspace. *International Journal of Cyber criminology*, *1*(1), 76–118.
- Suzor, N., Dragiewicz, M., Harris, B., Gillett, R., Burgess, J., & Van Geelen, T. (2019). Human rights by design: The responsibilities of social media platforms to address gender-based violence online. *Policy & Internet*, *11*(1), 84–103.
- Sida (2021). *Gender-based violence online* (Research Report). https://cdn.sida.se/app/uploads/2021/11/04102156/10204730_BRIEF_Gender-Based_Violence_Online_nov-2021_webb.pdf
- Walby, S. (2011). *The future of feminism*. Polity.
- Walter, S. (2021). The backlash against globalization. *Annual Review of Political Science*, *24*, 421–442.
- Weimann, G., & Masri, N. (2020). Research note: Spreading hate on TikTok. *Studies in Conflict & Terrorism*, 1–14.